

ЗАСТИНАЛОТО ВРЕМЕ И ПРОСТРАНСТВО В БЕЛЕТРИСТИКАТА НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

Александър Христов

Статията изследва белетристиката на Константин Константинов. Акцентът е поставен върху проявленията на пространството и времето, съотнесени към градската проза на автора, както и върху реализациите и протичането на художественото време и неговата цикличност. Изследването проследява душевния свят на героите, сюжета и фабулата в произведенията с оглед на техните полагания в пространството и времето. Сред основните засегнати проблеми са статичното пространство, психологическите внушения, извеждани чрез топосите, проявленията и функциите на застиналото време. Ще бъде предложена една интерпретация на проблема за времето и пространството при Константин Константинов през „Специалната теория на относителността“ на Алберт Айнщайн.

Ключови думи: Константин Константинов, белетристика, време, пространство, психологическа проза

The paper is based on the fiction of Konstantin Konstantinov. It focuses on certain aspects of fictional space and time in some works by this author, and on the course of the fictional time and its repetitive patterns. The following text examines the inner world of the characters, the story and the plot. The subject of the study is the literary appearances of space and time and suggestions they inflict on and through the characters of Konstantinov's work. Some of the main topics are the stillness of the space, its functions and psychological manifestations. The study will also suggest a possible interpretation on the theme of space and time according to Albert Einstein's "Special Theory of Relativity".

Key words: Konstantin Konstantinov, fiction, time, space, psychological fiction

Вероятно при споменаването на името на Константин Константинов и неговото творчество първите асоциации, които изникват в съзнанието, са свързани с думата „психологизъм“. Това съвсем не е без основание – неговите разкази от сборниците „По земята“ (1920), „Трета класа“ (1936), „Ден по ден“ (1938) и „Седем часът заранта“ (1940) са със статут на еталон за произведения, фокусирани върху психическия свят и вътрешните преживявания на героите.

Дълбокият психологизъм в по-големите белетристични жанрове на повестта и романа може да бъде постигнат чрез развитието на героите, чрез промените, през които преминават те, чрез решенията им в различни ситуации и чрез подробни описания на душевни преживявания. В полето на краткия разказ

обаче подобни творчески механизми имат по-ограничено приложение. Именно заради това на автори като Константин Константинов се налага да изберат друг подход: те, също като в поезията или изобразителното изкуство, трябва да поставят героите си в най-плодотворния момент от гледна точка на тяхното психологическо състояние и да предадат най-висококачествените им емоции (в това си разсъждение се опирам на Лесинг и неговия труд „Лаокоон, или за границите на живописата и поезията“ – Лесинг 1978).

Героите достигат до тези моменти, които тук условно ще наричаме най-плодотворни от психологическа гледна точка, по силата на осъзнаването на своята позиция в житейски и емоционален план. Чрез случки катализатори, били те външни – спохождащи героите поради независещи от тях обстоятелства, или вътрешни – плод на емоционални натрупвания, персонажите биват извадени от обичайното си състояние и им се налага да погледнат на реалността и живота си от друг ъгъл. Почти всички от водещите герои на автора преживяват екзистенциално преосмисляне.

В този текст няма да се фокусирам само върху естеството и последствията от тези екзистенциално преломни моменти, а ще се опитам да анализирам някои от предпоставките за тях и художествените механизми, чрез които са предадени, както и конкретното им случване в рамките на текстовете. Двете главни посоки, в които ще се насочи изследването, ще са пространството и времето като основни атрибути в творчеството на К. Константинов. Те ще бъдат разглеждани в качеството им на външни обективни фактори, но и като вътрешни измерения на героите, ще бъдат проследени и рефлексии им върху психологическия свят на персонажите. Застиналостта на тези две измерения, проявяваща се в текстовете най-често чрез делничната повтораемост, е сред характеристиките на Константин-Константиновото време, но макар и това на пръв поглед да звучи абсурдно, тя има своя ясно изразена вътрешна динамика. Не на последно място ще се опитам да проследя отношението между време и пространство, побрани в психологическата тъкан на героите, и ще си позволя да дам една възможна гледна точка към този проблем чрез малка част от „Специалната теория на относителността“ на Алберт Айнщайн.

Героите на Константинов много често са представени в движение. Те рядко се намират на път или за кратко преминават през дадено място. В творчеството на белетриста могат да бъдат открити два основни типа герои с оглед на тяхното движение:

1. Герои, които преживяват физическо движение. Те най-често преминават транзитно през дадено място, натоварени с ясно изразените маркери на другостта. Те са от съзерцателен тип, съзнават своята отделеност и се превръщат в странични наблюдатели на случващото се, именно от това съзерцание на заобикалящата ги среда неусетно наблюдението се пренася към техния собствен вътрешен свят. Така по силата на преминаването от едно пространство към друго героите се превръщат в автосъзерцателни. Те не успяват да станат хомогенна част от новото пространство, но въпреки това гледат на него емоционално критично и това, което ги заобикаля, рефлектира върху вътрешния им свят.
2. Герои, които пътуват във вътрешния си свят, но остават статични. Двигателят на техните промени често пъти е силното им желание да сменят средата или да променят посоката, в която е поел животът им. При тях, в една или друга степен, се наблюдава екзистенциално пропукване. Сепване, което им позволява да прозрат монотонността на ежедневието и да го отхвърлят. Това най-често се случва само на емоционално ниво. Отказът от монотонното живее обаче може да има и истински последствия за героите, реализирани чрез фактическо заминаване, чрез неуспешен опит за заминаване (който обаче става причина за трайни промени на емоционално ниво) или чрез самоубийство, в качеството му на най-радикалния израз на желанието да се напусне дадено пространство.

Движението на героите при Константинов обаче не се изчерпва само в промяна на пространствените позиции, то дава отражение и върху субективното им усещане за протичането на психологическото им време. Именно тук може да се намеси един от постулатите от „Специалната теория на относителността“, създадена от Алберт Айнщайн през 1916 г. Най-общо казано, той гласи: времето на два обекта, които се преместват един спрямо друг, е различно. Вероятно този теза, извадена направо от областта на физиката и астрономията, трудно би могла директно да се пришие върху текстовете на К. Константинов, пък и към което и да е друго литературно произведение, но все пак може да послужи за отправна точка на едно от възможните разбираня за протичането на художественото време и отношението му към пространството в белетристиката на този автор. И наистина – героите, които претърпяват някакъв вид движение (било то физическо или емоционално), започват да усещат по свой начин, различен от този на останалите, протичането на времето. То става относително и промен-

ливо. Вътрешните часовници на персонажите се забавят, миговете се разтеглят и като че приемат състояние на застиналост (подробни примери за това ще дам по-долу), същевременно външният свят продължава да се движи в своя ритъм. Героите на Константинов, също както бързодвижещият се обект в теорията на Айнщайн, забавят протичането на своето време спрямо това на всички останали обекти, които се движат със скорост, различна от тяхната. Тук думата „скорост“ по-скоро трябва да бъде разбрана в смисъла на интензитет на емоционалните преживявания.

Според мен това разтегляне на вътрешното време на героя обслужва психологизма в творчеството на автора и прави достигането на този емоционално най-плодотворен момент възможно. Оттук може да се направи изводът, че в разказите на Константинов се реализира удвояване на хронотопната застиналост. От една страна, авторът поставя героите си в пространства, изцяло подвластни на монотонния ритъм и повторението, а от друга – вътрешното време на героите също застива.

Още в заглавието на разказа „Една нощ“ има очакване за директно фиксиран времеви отрязък, което напълно се потвърждава в текста. Дватамата неназовани герои са ни представени само в рамките на няколко часа, докато ненадейно им се налага да пренощуват в малък град, защото колата им се е развалила на път за София. Тук персонажите имат характеристики на първия от типовете герои, за които стана дума по-горе – те са в движение и по независещи от тях причини им се налага да пренощуват в пространство, на което първоначално са напълно чужди. Става дума за малък безименен градец, образът на който е конструиран по характерния за творчеството на К. Константинов начин. Видяно през очите на двамата пришълци, това е място, в което нищо не се случва, пространство, притиснато от ежедневието и баналната скука на едно-и-същото, място, в което дори времето е забавило своя ход.

Не такова е положението с пътуващата двойка, тяхната динамика е в контраст с тази на малкия град. Психическото им темпо е съвсем видимо различно от това на пространството, в което попадат. В началото на разказа тяхна характеристика е забързаността: „Малката двуместна кола се плъзгаше забързала, с равни, едва доловимо бучене“¹. Те трябва час по-скоро да пристигнат в София. Интересно е обаче как неочакваният престой в малкия град се отразява на темпото на двамата централни персонажи – в края на разказа няма и следа от тяхна-

¹ Всички цитати от текстовете на Константинов са по следното издание: Разкази и пътеписи. Под ред. на Е. Константинова. София: Български писател, 1980.

та забързаност. На сутринта след интензивните психологически преживявания и случилото се по време на безсънната нощ, мъжът подкарва колата по същия този път, на който ги е заварила аварията, но тогава от думите му разбираме, че енергията на тяхното движение вече е изчезнала, вероятно трансформирана в емоционалните преживявания, случили се през нощта. В края на текста самият герой заявява това с думите: „Че защо пък да бързаме? Какво ли толкова ни чака?“.

Кръговата структура на разказа съвсем ясно показва, че по време на тази „една нощ“ героите на Константинов са претърпели вътрешна трансформация и въпреки че тя на пръв поглед няма външно изражение (те са същите, с тях не се е случило нищо драматично и те отново се насочват към София), ние знаем, че в съзнанието и на двамата вече има изменение.

Тази промяна на психологическо ниво се е състояла по време и заради престоя на героите в градчето. То е наистина много малко, у четящия остава усещането, че е едва от няколко улици и героите с лекота могат да го прекосят пеша. Дълбочината на това място не се корени в неговите пространствени измерения. В него витае усещане за застиналост, за рутинно ежедневие, далеч от същинския живот в големия град. Това е място, замръзнало някъде назад в миналото, където се обсъждат новини от вчерашния вестник, а филмите се прожектират с два месеца закъснение. Пространство, чието настояще е нечие минало. Времето за двойката и за жителите на малкия град със сигурност върви с различни темпове, а дори и неговата посока може да бъде определена като проблематична, защото попадането на пътниците в това място всъщност е едно метафорично пътуване назад в личното им време, към собственото им минало. Застиналото време и пространство, в което са попаднали двамата влюбени, се превръща в предпоставка за разгръщане на психологическия конфликт, който ще изживеят по-късно през нощта.

В малкия град не властва тяхното забързано темпо дори нещо повече – като че между времето и пространството се случва някакво неестествено успоредяване и градът не се намира в настоящето, а е застинал в една-единствена, вечно повтарящата се лятна нощ:

Уличните шумове угаснаха веднага и оттук градчето изглеждаше мъничко, сгущено под няколко далечни лампи, изгубено в безпределната лятна нощ, която бе обгърнала света.

На пръв оглед алогичното описание на Константинов има за цел да ни обрисова именно това – понякога е възможно дадено пространство да прескочи

общоприетите закони на реалността и да се загуби във времевия поток. Нещо повече – дори е възможно времето на нееднородните обекти в него да започне да тече с различно темпо. В прозата на Константинов това може да се случи единствено по силата на психологическите преживявания на героите.

Тази своеобразна амалгама между двете измерения се превръща в най-продуктивния от психологическа гледна точка момент, в който пътуването назад, към миналото на героите, може да се осъществи. Притиснати един към друг в тъмнината на безсънната нощ, двамата могат да извършат пътуване и към дълбините на своята собствена душевност. Или казано с други думи – застиналото време и пространство тук влияят пряко върху вътрешния свят на героите и по този начин поемат функцията и на психологически измерения.

По подобен начин се изгражда вътрешният свят на героинята в може би най-популярния и изследван разказ на автора – „Седем часът заранта“, поместен в едноименния сборник от 1940 г. Но тук разликата е, че пътуването на младата жена се случва и в пространството на нейната душевност. Разказът е с изключително силна емоционална нагнетеност и застава редом с най-добрите образци на психологическата проза не само в български, но и в световен план. Паралели могат да се търсят между него и произведения като „Идеален ден за лов на рибка-бананка“ на Джеръм Д. Селинджър, при това не само защото героите в двата текста решават да сложат край на живота си на пръв поглед напълно неочаквано, но и защото мотивацията им да сторят това, остава забулена в сянката на недоизказаното и трябва да се търси в тъмните кътчета на човешката душа, където властват унищожителното чувство на вина и лудостта.

В разказа на Константинов четвъртото измерение отново играе ключова роля – героинята очаква своя любим в неназован многомилionen град. Наративът, подобно на голям хронометър, отмерва дните, часовете и минутите до неговото пристигане. Тук използвам тези три времеви периода не заради друго, а защото в хода на разказа и с приближаването на момента, в който срещата най-накрая трябва да се случи, времето се съгъстява, проточва се, спира съвсем, а накрая отново неумолимо тръгва. В началото на нейното очакване, когато точният миг на пристигането му все още не е ясен, ежедневието ѝ протича в мудния ритъм на неделничното и спокойствието:

Тя се чувстваше като студентка във ваканция – лека, разполагаща с цялото си време, изпълнена с бодрост и спокойно, радостно очакване.

Младата жена като един същински фланьор се е потопила в града, любовува му се и разхождайки се из него, също като героите в „Една нощ“, се разхожда из своите спомени. Но нещата драстично се променят, щом разбира точния момент, когато нейният любим ще пристигне. Телеграмата идва, началото на нейното душевно пътуване към мига на пристигането му е даден и ходът на времето вече не е същият, няма и следа от предишното спокойствие:

Неочаквана мисъл излъкати в съзнанието ѝ: колко бързо минава времето!... Сетне изведнъж си спомни: а нали още тази заран това двудневно очакване ѝ се струваше толкова дълго?

Психическото състояние на героинята тук дава отражение върху усещането ѝ за време, а също така променя и начина, по който тя започва да възприема заобикалящото я пространство:

Градът бе добил непознат досега образ. Всъщност нямаше град, а само късове от улици, здания, които изплуваха, когато приближиш, като тъмни кораби и се стопяваха отново назад, минувачи, изникнали внезапно, неясни и уродливи, задавена глъчка, шум от невидими коли, с фарове, които изпусаха съвсем наблизко безцветна светлина, толкова немощна, че се виждаше червената жица на лампената крушка.

Преносът между вътрешния свят на героя и обкръжението се случва в обратната посока спрямо разказа „Една нощ“. Душевното състояние на младата жена се проектира върху града и той придобива неприятни, дори демонични характеристики. Това се случва след получаването на телеграмата, която бележи началото на плодотворния от психологическа гледна точка момент. Успоредно с него, започва и пътуването в психическото пространство на героинята, а неговата посока е надолу към несъзнаваните страсти, към похотта и опиянението, към животинските дебри на душата ѝ, в последна сметка, към смъртта. Самата тя има усещането, че се „движи в някакви глухи, дълбоки и потайни низини“. А когато „отново някъде в дълбочините ѝ премина трепетна лекота на безгрижие, на пълна свобода“, тя се озовава в заведението, където среща непознатия мъж. Там, на фона на „глухите удари на тъпана“ и „екзотиката на виещата се спирално мелодия“, която напомня „свирките на змиеукротители“, тя продължава движението си към скритите дълбоко в „гъстата тиня“ на съзнанието ѝ желания и страсти. Тя приема поканата на непознатия и продължава да слиза надолу, този път към бара, който малко след това е директно назован с думата „подземие“. Младата

жена се озовава в подземие то на своето съзнание и именно там авторът отново ни дава маркер, който да покаже различния начин, по който протича времето за нея – „часовете бяха спрели“.

В края на разказа неназованата героиня приключва своето душевно пътуване, последната отсечка от него тя извършва вероятно водена от разкаянието и гузната си съвест, заради това, че е изменила на любимия си. Отново нейният път е надолу. Тя поглежда „пак към дъното на пететажния кладенец“ и се хвърля от прозореца.

Смъртта на героинята бележи края на разказа и е последната спирка в нейното психическо пътуване.

В заключение ще се върна към казаното по-горе – героите на Константинов се намират в състояние на движение (понякога физическо, а почти винаги психическо), то обаче често води до контраинтуитивно последствие, което кара пространството около тях да изглежда застинало в рутината на битието, а времето да променя своя ход с такава сила, че понякога дори му се налага да спре. Именно тогава са налице предпоставките, които позволяват ежедневието да се пропука и от него да се роди плодотворната психологическа среда. И тогава на повърхността изплуват камъните, доскоро притаени на дъното в душите на героите, за да дават нова посока на екзистенциалното им движение. Или казано с думите на немския философ Георг Зимел:

... от всяка точка на повърхността на битието, макар и да изглежда, че тя едновременно е израснала от и се е сраснала с тази повърхност, може да бъде спуснат отвес в дълбините на душевните преживявания и да се покаже, че дори най-баналните външни прояви всъщност са векторно свързани с финалните решения относно смисъла и стила на живот (Зимел 2001: 133).

Библиография

Айнщайн 2005: Айнщайн, А. Специална и обща теория на относителността. София: Прометей, 2005.

Зимел 2001: Зимел, Г. Големият град и духовният живот. *Sociological Problems* (Социологически проблеми). Прев. Св. Коева. issue: 12/2001, pages: 130–140, on <www.ceeol.com>.

Константинов 1980: Константинов, К. Разкази и пътеписи. София: Български писател, 1980.